

Offerkastet som gårdagens och morgondagens källa för skuld, sorg och skadeprevention

JÖRGEN LUNDÄLV är politices doktor (PD), universitetslektor i socialt arbete, institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet. Jörgen Lundälv's forskning är inriktad på olycks- och katastrofjournalistik samt journalistik i samband med bioterrorism. Han är författare till läroboken *Det talande offret: Journalistik vid olyckor och katastrofer (1999 och 2001)* samt har under våren 2004 utkommit med boken *Omvårdnad och omsorg i massmedia – professionella mediemöten (Studentlitteratur)*.



den moderna människan har i många avseenden anammat snabbhetens pris (Liedman, 2001). Människan har på en olycksplats, till exempel en trafikolycksplats, en strävan att omhänderta, städa upp och lämna platsen som den en gång var, så snabbt som möjligt. Trafiken ska återigen flyta fram och därmed kan nya offer inväntas i vägtrafiken. Men en olycka behöver inte innebära att en personskada inträffar. Det är därför viktigt att vara distinkt då man talar om begreppet olycka och istället använda sig av begreppet skadehändelse om det är skada eller död som avses.

Här har offerkastet de s.k. minnesplatserna vid vägkanten ett stort symbolvärde för trafikdöden och trafikskadorna. Jämfört med flera andra länder har Sverige mycket att lära angående snabbhetens pris. Kan efterlämnade fordon (bilvrak), vita kors och offerkast vid vägkanten få oss andra trafikanter och medmänniskor och stanna upp? Genom att utplacera 500 vita kors varje år utmed vägarna i Sverige skulle ett okänt folkhälsoproblem kunna synliggöras för fler.

Den här artikeln handlar om lärande, offerkast och internationellt utbyte av pedagogiska vinster (skadepreventiva vinster) som kan ske med relativt enkla metoder. Trafikolyckor och traumatiska upplevelser är ett forskningsfält som jag arbetat med i stort sett under hela 1990-talet. Trafikskadorna och trafikolyckorna utgör ett av vår tids stora folkhälsoproblem (Lundälv, 1998; Lundälv, 1999; Lundälv, 2001). Att kommunicera denna folkhälsoproblematik fordrar ett gott samspel mellan professionella yrkesutövare i vårt moderna risk-

samhälle. Och i all kommunikation handlar det också om att få till stånd en relation, ett möte mellan professionsföreträdare och massmedia. Det professionella mediemötets uppgång och fall är viktigt att uppmärksamma och problematisera utifrån olika perspektiv (Lundälv, 2004). Olyckorna har naturligtvis ett samband med utvecklingen av det moderna risk-samhället och en alltmer framväxande stress med snabbhet på många fronter. Snabbheten har ett pris och det gäller naturligtvis även inom kunskapsproduktionen för att återge Sven-Eric Liedman (Liedman, 2001). En aspekt som jag blivit alltmer intresserad av under senare tid är symboler av olika slag. Här skulle jag vilja fokusera på olyckan ur perspektiv som riskreduktion och skadeprevention. Begreppet och fenomenet "offerkast" blir utgångspunkten. Vid en olycksplats kan anhöriga, vänner m.fl. bygga upp en minnesplats med blommor, kort och andra symboler. Vi hittar offerkastan längs vägsträckan och kanske just på den plats där en närstående t.ex. ett barn blivit påkörd. Hur ser dessa offerkast ut i olika länder och kulturer? Med vilka pedagogiska perspektiv m.m. förmedlas bilden av offerkastan i samhället? Antalet döda i trafiken i Finland och Sverige tillsammans uppgår årligen till över 800 döda – vilket näst intill motsvarar vidden av en Estoniakatastrof – varje år! Ändock uppmärksammas inte dödsolyckorna i någon större utsträckning i samhället.

OFFERKAST IGÅR OCH IDAG

Vad menas då med offerkast? Begreppet offerkast kan användas och har använts i många olika sammanhang. Förr i tiden användes begreppet offerkast som ett feno-

men som uppkom vid platser utmed en väg där olika typer av våldsgärningar begicks. De som reste förbi platsen kastade en sten på platsen och trodde att de själva på så vis skyddade sig själva mot att råka illa ut på den aktuella platsen. Man skulle kunna säga att den som orsakat sina medmänniskor skada osv. varit vållande till händelsen. En person som varit vållande i en olycka benämns och beskrivs sällan i till exempel massmedierna. För den vållande personen handlar till exempel en olycka om skuld, sorg men även kanske om insikter i hur liknande händelser kan undvikas i framtiden av henne själv och/eller av andra. Få studier har emellertid gjorts av konsekvenser m.m. för en person som varit vållande till en olycka i trafiken. Säkerligen finns flera anledningar till att vållandeproblematiken är så svår att beskriva. Naturligtvis är den känslig att närma sig då det i många fall handlar om skuldbeläggelse och konsekvenser av olika slag på lång sikt. Idag används begreppet offerkast som ett begrepp inom judosporten – en typ av kastteknik för att få motståndaren på fall. Men offerkast kan i vårt moderna risksamhälle även beskrivas som en minnesplats för en olycka och/eller katastrof. Under senare årtionden har dessa blivit allt vanligare i flera länder däribland i Sverige. Olof Palmes minnesplats i Stockholm, minnesplatser runtom på vägarna för att hedra minnet av en förolyckad person, minnesstenen på Vasaplatsen i Göteborg efter spårvagnsolyckan i början av 1990-talet, Ground Zero på Manhattan osv.

INRE OCH YTTRE RUM

Minnesplatsen kan finnas såväl inomhus (inre rum) som utomhus (yttre rum). Ef-

Den lilla gatan som inbjuder till rörelse berövar också liv.

ter diskoteksbranden i Göteborg hösten 1998 inrättades en minneslokal (inre rum) till minne för offren vid katastrofen. Detta beskrivs på följande vis i tidningen *Länsmannen*:

Minneslokalen är idag ett något sakralt rum där väggar tagits bort och fönster förstörats för att släppa in mer ljus. Färgskalan är ljus och lugn. I det vackra trägolvet visar inläggningar tydligt var väggarna en gång stod. Lokalen är sparsamt inredd med foton och montrar. Arkitekten har lämnat stort utrymme åt besökaren att inreda rummet med sina egna tankar och bilder. Minneslokalen är en värdig minnesplats för de anhöriga, de skadade ungdomarna och andra inblandade. (*Länsmannen*, 2002.)

Det finns också exempel och instruktioner på hur en minnesplats kan utformas. Till exempel finns det sådana instruktio-

ner vid flera universitet i Sverige. Dessa instruktioner finns vanligen inskrivna i olika krisplaner vid universiteten.

"Förbered för ceremonier, ritualer, markeringar och symbolhandlingar som t.ex. minnesstund, minnesplats." Upprätta en gemensam plats, såväl ute som inne, där alla kan visa sitt deltagande (utomhus kan det bli aktuellt med nedläggning av blommor, tända ljus etc.). Välj en vindsyddad plats. Ordna bord, stolar och skärmar mm för minnesplatsen inne. (*Karlstads universitet*, 2002.)

Minnesplatsen är vanligtvis helt unik och kan utformas på olika vis. Så här beskrivs sättet inom förskole- och skolvärlden:

Varje (berörd) avdelning utformar en egen minnesstund/minnesplats, t.ex. med fotografi, favoriteleksak, tänt ljus, sång, saga etc. (källa: <http://hem.passagen.se/lindas9/handlingsp.htm>)

Minnesplatserna kan ha olika utformning. På bilden syns en minnesplats utmed en väg utanför Mänttä i Finland.

I denna artikel definierar jag offerkast som en minnesplats vid vägkanten – en plats där anhöriga och närstående kan lägga texter, bilder, föremål osv. för att hedra minnet av en omkommen person i samband med en trafikolycka. Det är här även fråga om ett yttre rum dvs. utomhus – vid vägkanten som dessa symboler och symbolvärlden finns för att kunna betraktas av allmänheten längs vägen.

Symbolhandlingarna innehåller pedagogiska värden och kan sägas vara mångfasetterade. Naturligtvis är dessa symbolhandlingar olika i olika kulturer. Här har vi att göra med en kulturell mångfald. I en av Skolverkets skrifter beskrivs detta lärande och bearbetning på följande vis:

Ritualer och symbolhandlingar kan hjälpa eleverna att uttrycka vad de känner. Om någon har omkommit kan skolan ordna en minnesplats, där eleverna kan lägga dikter och teckningar. (*Skolverket, 2000.*)

KOMMUNIKATÖRER VID MINNESPLATSEN

Ibland trampar journalister och fotografer på blommor, fotografier och ljus när de befinner sig på en minnesplats. I sin iver att dokumentera och fotografera händer det att medierepresentanter inte visar tillräckligt stor hänsyn på platsen. Detta upplevs av de närstående som mycket kränkande. Att dessa upplevelser faktiskt finns hos drabbade vittnar bland annat de berättelser som framkommer med psykosocial stödpersonal tiden efter själva händelsen. Men vem talar om dessa kränkningar och vad kan vi medmänniskor lära om ett kränkande beteende på en minnesplats? Frågan är också vilka kommunikatörer som finns på själva minnesplatsen? En minnesplats är som sådan en plats som är väldigt öppen av sin karaktär. Här

finns namn, fotografier på den förolyckade, känslor och nära meningsuttryck, blommor, ljus, teckningar osv. Men minnesplatsen sänder även signaler till oss övriga att något ofattbart har inträffat. Den ger oss också en tanke att detta kan hända igen. Men på samma plats? Ännu en gång? När? Och vem drabbas då? Symboliken och de tecken som finns på minnesplatsen ger kommunikatörerna dess ansikten. Det gjorde även Stig Dagerman under 1950-talet när han skrev novellen "Att döda ett barn". Denna text har femtio år senare inspirerat Alexander Skarsgård och Björne Larsson att skapa filmen *Att döda ett barn* – en informationsfilm om trafiksäkerhet. Med följande meningar inleds filmen:

En man är på väg till havet i sin bil. Ett barn springer mot en väg. Om fyra minuter ska deras vägar mötas. Ett liv kommer att förändras. Ett kommer att släckas.

NÄR MINNESPLATS OCH MONUMENT FÖRBJUDS

Bombexplosionen i köpcentret Myyrmanni i Vanda utanför Helsingfors i oktober 2002 är ett exempel på en exceptionell händelse som få var beredda på. Flera närstående ville efter händelsen resa ett minnesmonument i staden Vanda efter händelsen men detta emotsatte sig politikererna. Man ville inte ha ett monument för denna tragiska händelse. Detta kan jämföras med Estoniakatastrofen där ett monument restes. Enligt min mening är det viktigt att minnesplatserna får lov att tillåtas. De är levande uttryck för symboler och efterlevandes uttrycksformer. Här måste finnas vida landskap och möjlighet att få omvärlden att inse att en olycka kan upprepas till och med på samma plats om

"Vittima Di Incidente Stradale." En minnessten efter gatans trafikofffer i Italien.

det vill sig illa. Skolverket skriver följande:

Nu, ett och ett halvt år efteråt, pratar de allt mindre om olyckan. Men de döda eleverna och fritidsledarna är inte bortglömda. På skolgården står ett minnesträd, där det finns bänkar för den som vill sitta ner en stund och minnas. I en korridor finns en monter med fotografier av de omkomna och några av deras saker. Skolkamraterna har skrivit hälsningar på fotbolls-tröjor och på en skateboardbräda står det: Varför? I montern finns också blommor och en kondoleansbok. (*Skolverket, 2000.*)

REFLEKTION OCH DISKUSSION

Den här artikeln har handlat om vilken betydelse minnesplatsen har dels som en faktisk minnesplats för att hedra minnet av en förolyckad person till exempel på en trafikolycksplats, men även som en läran-

deplats. Med lärandeplats menar jag att det finns ett rum där vi alla som färdas utmed vägen kan få möjlighet att reflektera över livets sårbarhet och vad lite som egentligen behövs i trafiken för att en dödsolycka ska inträffa. År 2000 omkom 591 personer, år 2001 554 personer och år 2002 518 personer i den svenska vägtrafiken. Hur många omkommer år 2004? Vi kan alla förstå att det varje år kan skapas hundratals nya minnesplatser på våra vägar. Officiellt städas det ordentligt på olycksplatserna. Fordon fraktas bort direkt efter olyckan, Vägverket och polismyndigheterna gör eftermätningar osv. för att finna förklaringar till olyckans uppkomst och mekanismer. Därefter infinner sig "lugnet" på gatan. För hur länge? Tills nästa olycka? Minnesplatsen har sådana symbolvärden att den liksom en rastplats skulle kunna få bilister att stanna till,

stänga av motorn, sätta sig ned i gräset och stanna upp en stund i livet. Här ligger en viktig grund för ett lärande om skadeprevention, snabbhetens pris och om livet i sig självt. Bilister från andra kulturer, turister osv. kan från skilda horisonter, länder m.m. jämföra och se vilka skillnader som finnas mellan olika länder. I Grekland och på Irland sätts vita kors utmed vägkanterna. Om det omkommer ca 500 personer årligen i den svenska vägtrafiken skulle vi kunna få se ca 5.000 kors utmed vägkanterna på en tioårsperiod.

LITTERATUR

- Dagerman, S., 1952. *Att döda ett barn*. Stockholm: Försäkringsbolagens upplysningstjänst.
- Karlstads universitet, 2002. *Krisplan Karlstads universitet*.
- Liedman, S-E., 2001. *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lundälv, J., 1998. *Förmåga till välfärd. Trafikskadades upplevelser och liv – ett drama om bemästring*. Doktorsavhandling i socialpolitik. Socialpolitiska institutionen, Helsingfors universitet. Stockholm: Fischer & Co.
- Lundälv, J., 1999. *Trafiksäkerhet, skadehändelser och prevention bland synskadade i Umeå stad*. Olycksanalysgruppen, rapport nr 90, Umeå: Norrlands universitetssjukhus.
- Lundälv, J., 2001. *The Experiences of Visually Impaired People in Sweden as Pedestrians and Cyclists*. JVIB – Journal of Visual Impairment &

Blindness, May, Volume 95, Number 5, pp. 302–304.

Lundälv, J., 2004. *Omvårdnad och omsorg i massmedia – professionella mediemöten*. Lund: Studentlitteratur.

Länsmannen, 2002. "Minneslokalen öppet för besök. I: *Länsmannen* nr 2, 2002. Polismyndigheten i Västra Götaland.

Skarsgård, A. & Larsson, B., 2002. *Att döda ett barn*. Efter Stig Dagermans novell Att döda ett barn. Film i Väst.

Skolverket, 2000. *Beredd på det ofattbara. Om krisberedskap och krishantering i skolor*. Stockholm: Skolverket.

Tenfält, T. & Lindberg, J., 2003. *ett ögonblick... berättelsen om hur tätortstrafiken varje dag förändrar människors liv och hur den kan utvecklas utifrån människors behov och krav*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.

SUMMARY

*Scene of the Victims as Yesterday and Tomorrow
Source for Blame, Grief and Injury Prevention*

Concepts such as victim-blaming, grief and injury prevention have become important in our risk society. To remember victims in traffic accidents (e.g. injury events in traffic environments), family members and members from the victims social network, put flowers, photography, decoration, candle wax at the scene of the accident. If mass media reported this signs from the traffic environments when the injury prevention should be better in the future. The aim of this article is to discuss some perspectives of the scene of accident as a place and source of blame, grief but also injury prevention.